

URFUGLENS (*Lyrurus tetrix*) FOREKOMST I DANMARK 1973

AF HANS JØRGEN DEGN

DANSKE VILDTUNDERSØGELSER
HEFTE 22
VILDTBIOLOGISK STATION 1973

DANSKE
VILDTUNDERSØGELSER

HEFTE 22

Hans Jørgen Degn

URFUGLENS (*Lyrurus tetrrix*) FOREKOMST
I DANMARK 1973

*(Occurrence of the Black Grouse [*Lyrurus tetrrix*] in Denmark 1973)*

Meddelelse nr. 113 fra Vildtbiologisk Station

1973

KALØ - RØNDE

Indholdet af dette hefte
må kun citeres
med angivelse af kilden

Under redaktion af Birger Jensen

Forsideillustration efter scraper-board af Nina Rehfeldt
Yderste halefjer fra lyren på en urkok

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Materiale	5
Urfuglens forekomst i Danmark 1973	6
Forekomsten i de forskellige landsdele	8
Sønderjylland	8
Sydvestjylland	9
Sydlige Midtjylland	10
Nordlige Midtjylland	10
Nordvestjylland	11
Vildmoserne	11
Den samlede bestand	12
Tilbagegangen for enkelte terræner	13
Mulige årsager til tilbagegangen	14
Urfuglens fremtid i Danmark	18
English summary	20
Litteratur	21
Bilag. Oversigt over danske urfugleterræner	21

Fot. P. Uhd Jepsen

Indledning

En af de mest markante ændringer i det danske landskab i de sidste århundreder er opdyrkningen og tilplantningen af de tidligere så vidtstrakte jyske heder. For en lang række dyrearter har den betydet forbedrede levevilkår. Desværre har den også medført tilbagegang for andre, og heriblandt må urfuglen nævnes. I takt med hedernes opdyrkning er udbredelsesområdet skrumpet ind. Så sent som i 1963–66 blev der gjort status for urfuglens forekomst i Danmark (Joensen 1967), men man har haft en stærk formodning om, at der var sket væsentlige ændringer siden da. Det blev derfor besluttet at iværksætte en ny undersøgelse. Denne foretoges i foråret og sommeren 1973. Af tidsmæssige årsager måtte man især koncentrere sig om at klarlægge urfuglens nuværende status, men så vidt muligt registreredes for de enkelte lokaliteter de terrænforhold m. m. der måtte formodes at have væsentlig betydning for bestandens størrelse.

Den begrænsede tid var også en væsentlig årsag til, at undersøgelsen tildels måtte baseres på korrespondance. Alle der gennem besvarelse af breve eller på anden måde har bidraget med oplysninger, er jeg megen tak skyldig. Uden deres bistand havde undersøgelsen næppe kunnet gennemføres på den korte tid, der stod til rådighed.

Undersøgelsen er foretaget fra Vildtbiologisk Station med økonomisk støtte fra Statens naturvidenskabelige Forskningsråd.

Materiale

I midten af marts 1973 blev der udsendt spørgebrev til ca. 100 personer med anmodning om oplysninger vedrørende bestandsstørrelsen af urfugle, ændringer heri o. lign. De adspurgte personer var i hovedsagen de, som til den tidligere undersøgelse (Joensen 1967) havde givet væsentlige oplysninger.

Af lederen for ATLAS-projektet, som kortlægger samtlige Danmarks ynglefugle, cand. scient. Tommy Dybbro, fik jeg tilladelse til at kontakte de af hans medarbejdere, som havde registreret urfugl i deres arbejdsområde. Det drejede sig om yderligere 14 personer, der ikke var kontaktet i forvejen.

Desuden er jagtkonsulenter og enkelte andre interesserede, blandt andet ejerne af nogle af urfugleterrenerne, kontaktet.

Sluttelig skal nævnes, at der som reaktion på en opfordring i »Dansk Vildtforskning 1972-73« om at give oplysninger om urfuglelokaliteter indkom enkelte breve.

Sideløbende med indsamling af oplysninger er en meget stor del af de jyske heder blevet besøgt (mere end 60 lokaliteter), både steder hvor urfuglen endnu fandtes, og steder hvorfra den fornylig var forsvundet. Det primære formål hermed var at prøve at finde årsagen til bestandens tilbagegang. I de tilfælde hvor ingen oplysninger var indkommet om en lokalitet, skete besøget dog især for at indsamle oplysninger om bestandsstørrelse.

Da oplysningerne hidrører fra mange kilder, er de naturligvis ret uensartede, og har derfor måttet bearbejdes. Så vidt muligt er benyttet oplysninger om antallet af spillende kokke. Det anses almindeligvis for at være en udmærket indikator for bestandsstørrelsen, da kokkene i spilletiden er ret stationære og ret lette at tælle. For at komme frem til den samlede bestandsstørrelse er antallet af kokke ganget med to. Denne fremgangsmåde er også benyttet i den foregående undersøgelse (Joensen 1967).

Urfuglens forekomst i Danmark 1973

På kortet fig. 1 er vist de hede- og moseområder, som i 1973 rummede en urfuglebestand. Terrænerne, hvor en fast ynglebestand fandtes, er markeret med sort. Ustadige bestande er angivet med et 0, mens iagttagelsen af strejfare (især om efteråret) ikke er markeret.

Ved at sammenligne med fig. 2, som viser udbredelsen i 1930-42 og i 1966, ser man, at der er sket en markant tilbagegang, endog i løbet af den sidste 7-års periode. Urfuglen er nu helt forsvundet fra Nordjylland og Lille Vildmose. I øvrigt er selve udbredelsesområdet set på landsbasis nogenlunde uforandret. Det er dog iøjnefaldende, at den danske urfuglebestand i dag er koncentreret på færre, større terræner end tidligere. Fuglen er forsvundet fra næsten alle de tilfældige og mindre lokaliteter, som Joensen (1967) nævner. En delvis undtagelse herfra synes dog Sønderjylland at være.

Fig. 1. Urfugleterræner i Jylland i 1973. Områder med faste bestande er markeret med sort, mens ustadige bestande er angivet med 0.

Fig. 1. Black grouse habitats in Jutland 1973. Black indicates areas with regular observations, 0 indicates irregular occurrence.

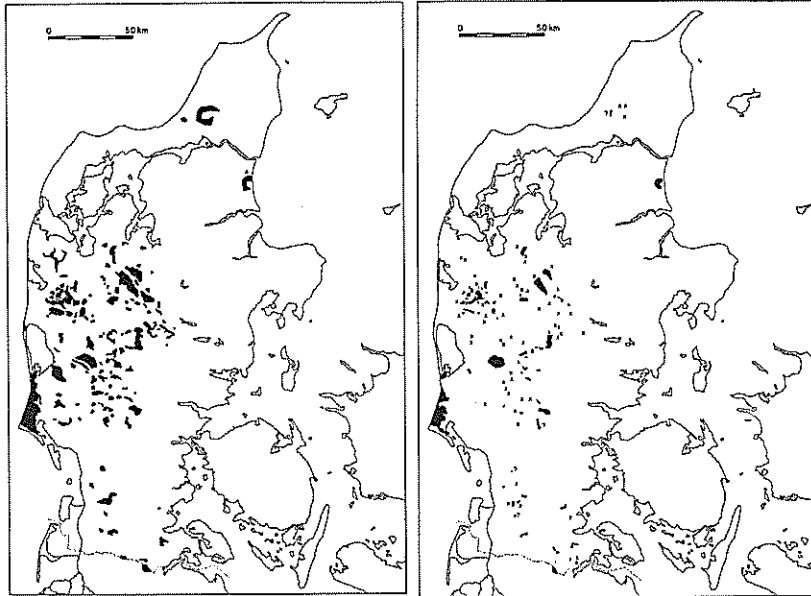

Fig. 2. Urfugleterræner i Jylland 1930-42 (til venstre) og i 1966 (til højre). På kortet fra 1966 angiver x lokaliteter, hvorfra arten enten er forsvundet i årene 1960-66, eller hvor den har optrådt tilfældigt i yngletiden. ? angiver områder, hvor urfuglen fandtes i 1963, men hvorfra den må formodes at være forsvundet inden 1966. (Efter Joensen 1967).

Fig. 2. Black grouse habitats in Jutland 1930-42 (left) and in 1966 (right). On the 1966 map x indicates areas where the species disappeared 1960-66, or where occurrence in the breeding season was very irregular. ? indicates areas where the species was still present in 1963 but probably disappeared before 1966 (Joensen 1967).

FOREKOMSTEN I DE FORSKELLIGE LANDSDELE

I det følgende gives en kortfattet oversigt over urfuglens forekomst i de forskellige dele af Jylland, mens en omtale af de enkelte terræner findes bag i hæftet, side 21-32.

For at lette en sammenligning følger inddelingen i landsdele her, som andre steder, den af Joensen (1967) anvendte. De lokalitetsnavne, som anvendes, er også de samme. For hver landsdel angives den skønnede bestandsstørrelse i 1966 og 1973.

Sønderjylland

I denne landsdel findes en række mindre bestande, som især er knyttet til større moseområder. Mod vest forekommer urfuglen i to områder.

Nordligst ligger nogle terræner ca. 20 km sydøst for Ribe og mod syd har vi nogle terræner grupperet omkring Kongens Mose. Selv om bestandene er af beskeden størrelse, er artens fortsatte eksistens dog ikke så stærkt truet her som i den østlige del af Sønderjylland. De resterende lokaliteter ligger ret isoleret, og forekomsterne i Nr. Hjarup Mose og ved Hostrup Sø er endog tvivlsomme. Det samme gælder for Frøslev Mose, dog er der i den tyske del af mosen stadig en god bestand. De eneste sikre forekomster i 1973 er små bestande ved Rise Hjarup, Vilsbæk og Kragelund Mose.

Den samlede sønderjyske bestand af urfugle omfattede i foråret 1973 omkring 65 fugle. I 1966 ansloges den til ca. 90 fugle.

Skønt denne tilbagegang er alvorlig nok, er den dog mindre end i nogen anden landsdel. Dette kan måske skyldes forskel i biotopvalg. I Sønderjylland holder urfuglene til i moser, der ofte er ret tæt bevoksede med løvtræer og buske. I det øvrige Jylland vil man sjældent træffe urfuglen i sådanne omgivelser, der finder man den på de åbne heder. Desuden er det karakteristisk, at urfuglene i Sønderjylland ofte findes på langt mindre lokaliteter, og er langt mere ustadige, snart findes de i én mose, snart i en anden.

Spørgsmålet om de danske urfugles systematiske stilling er ikke afklaret (Løppenthin 1955, 1967). Almindeligvis henføres de til underarten *Lyrurus tetrix britannicus* With. & Lønnb. 1913, som ellers kun findes i Storbritannien (Schiøler 1925, Løppenthin 1950, Salomonsen 1963, Hjorth 1970). Vaurie (1965) henfører dem derimod til underarten *Lyrurus tetrix tetrix* L. 1758, som findes i landene nord, øst og syd for os, men siger at de minder om den britiske underart. Der er ikke foretaget nærmere undersøgelser af de danske urfugles systematik, men det synes klart, at der er visse økologiske forskelle mellem urfuglene i Sønderjylland og i resten af Jylland.

Sydvestjylland

Klit- og hedeområderne mellem Ringkøbing Fjord og Skallingen udgjorde tidligere et stort, næsten sammenhængende urfugleterræn. Her er sket en meget stærk tilbagegang. Kun på Kallesmærsk Hede og Filsøs Hede kan man tale om faste bestande. Endnu er der også urfugle på Lyngbos Hede, men fortsætter den nuværende udvikling vil det kun være et spørgsmål om få år, inden de forsvinder. Det samme gælder for de små og usikre bestande i Bjålum Klit og ved Grærup Strand.

Bestanden i Sydvestjylland var i 1966 på ca. 150 fugle. I foråret 1973 var den kun på ca. 50 fugle.

Fot. H. J. Degn

Fig. 3. I Midt- og Vestjylland findes urfuglen fortrinsvis på udstrakte, åbne lyngheder som denne. (Trehøje, nov. 1973).

Fig. 3. Open heathland area, a typical black grouse habitat of Central and Western Jutland.

Sydlig Midtjylland

Fra en mængde små og mellemstore lokaliteter omkring Grindsted og Brande er urfuglen forsvundet i perioden 1966–73. Ingen andre steder har tilbagegangen været så kraftig, især hvis man sammenligner med forholdene omkring 1940 (se fig. 2). Der findes nu urfugle i 3 større områder, nemlig Borris, Randbøl og Nørlund. Desuden er der en mindre bestand i Ronnum–Karstoft-området.

Bestanden i det sydlige Midtjylland androg i 1973 kun en tredjedel af hvad den var for blot 7 år siden, nemlig ca. 90 fugle mod ca. 270 i 1966.

Nordlige Midtjylland

Her findes på Karup og Kongenshus heder måske landets to største bestande. Derudover findes mindre, men faste bestande på Ovstrup Hede og i Kompedal Plantage. På disse heder vil man ved passende forholdsregler efter al sandsynlighed kunne opretholde bestande.

Urfugleterrænerne i det nordlige Midtjylland rummede i foråret 1973 en bestand på omkring 120 urfugle. I 1966 talte bestanden ca. 300.

Fot. A. Holm Joensen

Fig. 4. I Sønderjylland findes urfuglen oftest i moser, der kan være ret tæt bevokset med f. eks. birk. (Frøslev Mose, maj 1963).

Fig. 4. In S. Jutland black grouse mostly occur in moors with rather dense scrub of for example birch.

Nordvestjylland

Tidligere fandtes urfugle på så godt som alle heder i og omkring Ulborg Statsskovdistrikt. Der er stadig en del hedeområder tilbage, men fuglene synes at være forsvundet fra mange af terrænerne. Det eneste terræn med en stor bestand er Vind-reservatet. De øvrige terræner har kun små bestande, som i mange tilfælde er truede af tilgroning og opdyrkning. Selv i reservatet ved Tihøje, som er oprettet af hensyn til urfuglen, er det tvivlsomt, om der findes en fast bestand mere.

Det samlede antal urfugle i landsdelen udgjorde i foråret 1973 ca. 95 stk. For 7 år siden fandtes der ca. 250 stk.

Vildmoserne

Urfuglen var muligvis forsvundet fra Store Vildmose allerede ved den forrige undersøgelses afslutning. Nu kendes der ingen fast bestand af urfugle nord for Limfjorden. Ganske enkelte strejfende fugle er dog set selv i de senere år.

Fra Lille Vildmose er urfuglen forsvunden i løbet af det sidste år. Den sidste iagttagne fugl blev set i vinteren 1972–73.

DEN SAMLEDE BESTAND

Jyllands samlede bestand af urfugle i foråret 1973 må på grundlag af de indsamlede oplysninger skønnes at have omfattet ca. 420 fugle (tabel 1). Dette tal er naturligvis behæftet med en ret stor usikkerhed. Især tre forhold gør sig gældende. For det første selve optællingen, som ofte er baseret på et skøn. For det andet er bestanden ofte angivet som antal skogrende kokke. Dette tal er ganget med to, idet man er gået ud fra en lige kønsfordeling. Denne antagelse hviler også delvis på et skøn. For det tredje er nogle af oplysningerne fra efterårsmånederne, ud fra dem er forårsbestanden skønnet.

Beståndsskønnet for 1973 er imidlertid foretaget efter samme metode som anvendt af Joensen for 1966, og det er derfor muligt ved sammenligning af de to undersøgelser at belyse ændringerne. Bestanden blev i 1966 ansat til ca. 1.100 fugle, det vil sige at bestanden i dag kun er knap halvt så stor, som den var for blot 7 år siden.

Omkring 1942 ansloges forårsbestanden til at være ca. 2.400 urfugle, nemlig ca. 900 høner og 1.500 kokke (Westerskov 1943). Da arbejdsmetoderne ved denne opgørelse var noget anderledes end de ved undersøgelserne i 1963–66 og i 1973 anvendte, kan tallene ikke umiddelbart sammenlignes. Et fingerpeg giver dog, og det er næppe urimeligt at antage, at den nuværende bestands størrelse ikke er mere end en sjettedel eller en syvendedel af hvad den var for ca. 30 år siden.

	1963–66	1973
Sønderjylland	90	65
Sydvestjylland	150	50
Sydlig Midtjylland	270	90
Nordlig Midtjylland	300	120
Nordvestjylland	250	95
Vildmoseerne	25	0
Total	1085	420

Tabel 1. Forårsbestanden af urfugle i Jylland i 1963–66 på grundlag af Joensen (1967) og i 1973.

Table 1. The estimated spring population of black grouse in Jutland in 1963–66 (Joensen 1967) and in 1973.

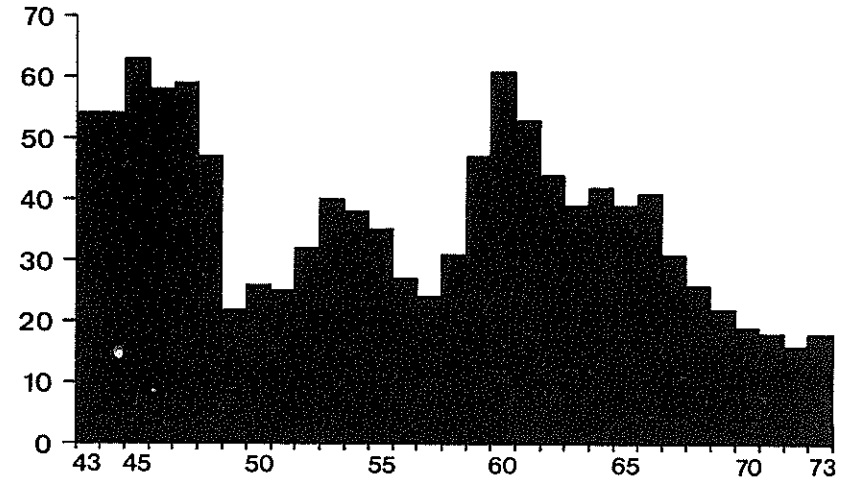

Fig. 5. Antallet af spillende kokke optalt på faste skogrepladser i Vosborg - Stråse - Vind området fra 1943 til 1973.

Fig. 5. The number of black grouse males observed on display grounds in the area of Vosborg - Stråse - Vind (1943-1973).

Tilbagegangen for enkelte terræner

Tilbagegangen i den totale urfuglebestand som er beskrevet i det foranstående, er med ganske enkelte undtagelser et generelt fænomen. I mange tilfælde er det klart, at årsagen skal søges i indskrænkningen af de nødvendige biotyper. Desværre er det ikke altid forklaring nok, idet man også har konstateret tilbagegang flere steder, hvor vilkårene set med det menneskelige øje skulle være uforandrede.

Regelmæssige optællinger over en længere årrække har man kun foretaget fra Ulborg Statsskovdistrikt i området Vosborg-Stråse-Vind. Optællingerne omfatter også områder uden for statsskovdistriktet, og de er siden 1943 foretaget på de samme udvalgte pladser. Tallene oplyser derfor intet om den absolutte bestandsstørrelse i området, men er en udmærket indikator for ændringer i bestandsstørrelsen.

På fig. 5 er afbildet antallet af optalte kokke på spillepladserne fra 1943 til 1973. Da hønerne lever mere skjult og kun kommer til spillepladserne i en kort periode er de ikke medtaget. Den del af kurven, som ligger før 1967 er tidligere kommenteret (Joensen 1967), og her skal blot peges på, at der er sket et uafbrudt fald siden 1966, kun i 1973 er antallet steget med 2 kokke.

Fra tre andre terræner foreligger tal for en kortere periode, nemlig Borris, Oksbøl og Lille Vildmose (fig. 6). Det ses hvordan en ganske

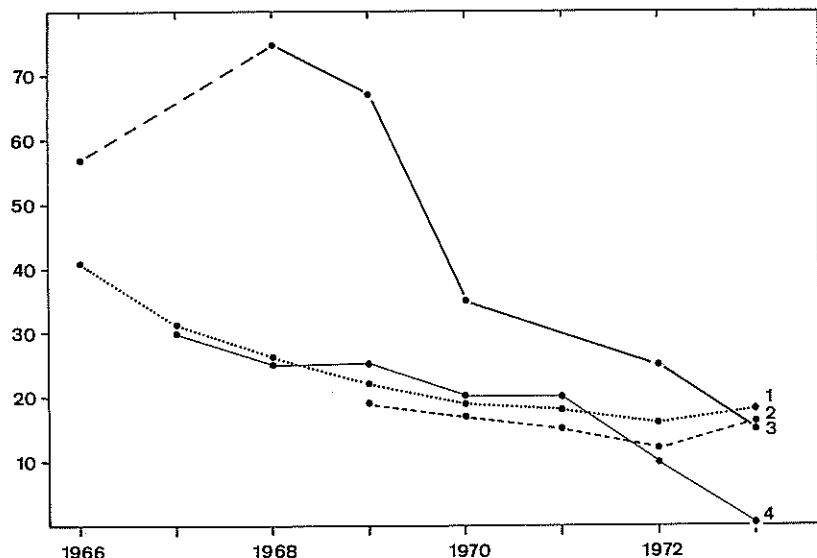

Fig. 6. Udviklingen i urfuglebestandens størrelse på nogle større lokaliteter fra 1966 til 1973. For lokalitet 1 (Vosborg - Stråsø - Vind), 2 (Oksbøl) og 3 (Borris) er benyttet antallet af spillende kokke. For lokalitet 4 (Lille Vildmose) den skønnede totale bestand.

Fig. 6. The population of black grouse in some important habitats from 1966 to 1973. For localities 1, 2 and 3 the number of males on display grounds, for locality 4 the estimated total population.

pæn bestand i den isolerede Lille Vildmose er forsvundet helt i løbet af en kort årrække, man vil umiddelbart sige, at det samme nu er ved at ske i Borris. Nedgangen der er dog ikke helt så katastrofal, som det kunne se ud til. Bestanden på ca. 70 kokke i 1968 og 1969 var nemlig betydeligt større end normalt, eftersom der i årene 1963-66 kun var 50-60 kokke på spillepladserne. Selv med denne modifikation ser situationen dog alvorlig ud. Også for Oksbølområdet iagttages en nedgang gennem en årrække, dog med en stigning fra 1972 til 1973. Denne stigning kan som nævnt af Jepsen (i trykken) skyldes den milde vinter.

Mulige årsager til tilbagegangen

Selv om den danske urfuglebestand i dag er så lille, at det i sig selv begrænser mulighederne for at analysere bestandsstørrelse og -svingninger i forhold til forskellige faktorer i biotopen, skal dog i det føl-

gende samlet omtales nogle muligheder i kort form. For de enkelte terræner gives oplysninger i oversigten bag i hæftet.

Ændringer i biotopernes plantevækst må bære en væsentlig del af skylden for nedgangen. Opdyrkningen af heder og moser medfører naturligvis, at urfuglen forsvinder. Det samme gælder, hvis arealerne tilplantes med skov eller gror til med selvsåede træer og buske. En anden og knap så iøjnefaldende ændring i plantevæksten skyldes udtørring. Den kan dog næsten være lige så alvorlig, da den medfører, at de for urfuglen så vigtige bærplanter forsvinder.

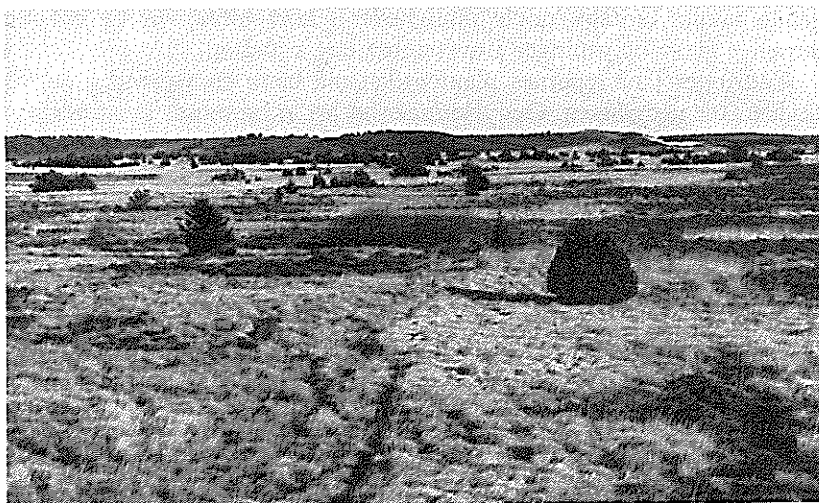
De forannævnte floraændringer skyldes menneskets direkte indgriben, men selv om man lod et egnet stykke hede ligge uberørt, ville det ikke i længden virke tiltrækkende på urfuglen. Den danske lyng-hede er nemlig i høj grad et kulturprodukt. Igennem århundreder er heden blevet afbrændt, afgræsset af kreaturer, afslået til bl. a. foder og afskrælet for lyngtørv. Hvis man holder op med det, vil lyngen i første omgang blive høj og tør. Da planten har en begrænset levetid (20-30 år), og nye lyngplanter ikke spirer frem under disse betingelser, vil lyngen senere erstattes af forskellige græsser. En sådan hede tilfredsstiller ikke urfuglens biotopkrav. Mennesket må derfor aktivt gribe ind for at fremelske en hedetype, hvor urfuglens forskellige krav tilgodeses.

Udover at plantevæksten på en hede skal tilfredsstille urfuglens krav (se side 18), skal heden også have en vis udstrækning. Det er givetvis mere på grund af urfuglens krav om fred end af hensyn til føde, dækning o. lign. Der kan da også nævnes flere eksempler på, at urfuglen er gået stærkt tilbage i hedeområder, hvor der færdes mange mennesker. Det gælder for eksempel i nærheden af nogle af de store sommerhusområder ved Vestkysten.

En anden form for uro forårsages af Forsvarets brug af urfugleterræner, bl. a. til skydninger. Det synes dog som om denne uro ikke i særlig høj grad påvirker urfuglen. Der er eksempelvis ofte i skydeterrænerne ved Oksbøl og Borris iagttaget spil i målområdet den første morgen efter skydning med selv tunge våben.

Urhønen har været totalfredet siden 1879, mens der på kokken har været vekslende jagttider (Westerskov 1943, Joensen 1967). Ved jagtloven 1967 blev perioden indskrænket til 16. september-31. oktober, og 3. juli 1973 blev urfuglen totalfredet, foreløbig for 1 år.

Jagten på urkokken er også blevet nævnt som en negativ faktor. Den har i de seneste år inden totalfredningen kun haft underordnet betydning, da det årlige udbytte formentlig ikke oversteg godt en snes

Fot. H. J. Degn

Fig. 7. Får en hede lov til at passe sig selv, kommer den til at se ud som denne. Lyngen fortrænges af græsser, og selvsåede nåletræer indvandrer. (Randbøl Hede, nov. 1973).

Fig. 7. Typical heathland which has not been subject to management. Heather is replaced by grasses and self-sown conifers are numerous.

fugle. Dette skøn bygges dels på oplysninger indkommet i forbindelse med denne undersøgelse, dels på mundtlige oplysninger fra en meget stor del af landets konservatorer, som er besøgt i anden anledning. Vildtudbyttestatistikken, som den årligt er offentliggjort i Dansk Vildtforskning har ganske vist siden 1964/65 opereret med et afrundet årligt udbytte på 200 stk., men det er en kendt sag, at udbyttetallene for sjældne arter påvirkes af fejlskrivninger, i dette tilfælde sikkert fejlpostering af fasaner eller skovduer, som på skemaet står lige ved siden af.

Dette påvistes også af Joensen (1967). For et år (1958/59) var der anført 615 nedlagte urfugle, men ved nærmere undersøgelse viste det sig, at heraf var kun 75 urfugle. I begyndelsen af 1960-erne skønnedes det årlige udbytte at have været 75–100 fugle.

På størstedelen af de danske urfugleterræner er der ikke blevet drevet jagt på urfugle i de senere år. Arten er administrativt fredet på de militære arealer og i statsskovreservaterne. En mængde private jagtberettigede og foreninger har desuden på eget initiativ vedtaget at frede ur-

Fot. H. J. Degn

Fig. 8. En af de metoder, man kan anvende for at bevare lyngheden, er afbrænding. Dette stykke hede er afbrændt ca. 10 år før fotograferingen, og lyngen står nu tæt og frodig. (Randbøl Hede, nov. 1973).

Fig. 8. Fire is used in heathland management. This area was burned ten years ago, and the heather is dense and luxuriant.

fuglen, og i vide kredse er det blevet betragtet som ujægermæssigt at skyde en urkok. Alt i alt er der intet som tyder på, at jagten har haft nogen afgørende betydning for tilbagegangen.

De allerede omtalte ændringer i urfuglens levevilkår, som kan være skyld i tilbagegangen, er alle forårsaget af mennesket, og kan, hvis man ønsker det, igen ændres i en retning som er mere favorabel for urfuglen. Andre mulige årsager til nedgangen har man derimod i praksis ikke megen indflydelse på, og der foreligger ikke materiale, som kan belyse disse faktoreres betydning. På visse større distrikter har man kunnet konstatere en bestandsnedgang, selv om terrænerne efter menneskelig bedømmelse er lige så velegnede som tidligere. Det er foreslået, at klimatiske faktorer skulle være de udslagsgivende. På baggrund af en generel tendens til tilbagegang i Vesteuropa (Blotzheim et al. 1973, Couturier 1972, Parslow 1967) forekommer det ikke usandsynligt, selv om der ikke foreligger undersøgelser, som klart beviser det. I en lang række tilfælde kan nedgangen dog forklares ved biotopændringer.

Urfuglens fremtid i Danmark

Siden 2. verdenskrig har urfuglen været i stadig tilbagegang i Danmark, væsentligst på grund af hedernes og mosernes fortsatte opdyrkning og tilplantning. Mange har sikkert det indtryk, at denne proces nu er standset, men det er ikke i overensstemmelse med realiteterne.

Der opdyrkes stadig hede og mose. I de fleste tilfælde er det mindre parceller af større moser med mange ejere. Denne form er mindre iøjnefaldende da der opdyrkes én parcel hist, så en anden her, men hvis en sådan opdyrkning fortsætter er den lige så alvorlig som de større samlede projekter. Der er en tendens til, at der igangsættes færre store projekter, men eksempelvis kan dog nævnes, at så sent som i 1971 og 1972 blev der opdyrket store arealer i Kongens Mose. Nu er imidlertid en meget væsentlig del af de tilbageværende større hedearealer i Danmark sikret, enten ved fredning eller fordi de er militære områder.

Hvis man ønsker at opretholde en dansk urfuglebestand i fremtiden må man gøre sig klart, at det er absolut nødvendigt med en aktiv indsats. Utilstrækkeligheden ved den ældre form for naturfredning, hvor al menneskelig indgriben er bandlyst, demonstreres meget tydeligt i tilfældet med hederne. Hvis en hede får lov til at passe sig selv vil den som nævnt blive uegnet for urfugle. Den må plejes, og en pleje kan blandt andet omfatte afbrænding, afslåning eller afgræsning af lyngen, for at denne og bærplanterne kan blive fornyet. Plejen skal tilrettelægges således, at der er arealer med lyng i alle aldersklasser. Desuden må størsteparten af selvsåede træer, især bjergfyr, fjernes.

En sådan nødvendig pleje er med held forsøgt flere steder, men den betyder en udgift. Der må fra myndighedernes side tages stilling til, om det fortsat anses for rimeligt at lade plejen af privatejede arealer afhænge af om ejerne er villige til at bære denne byrde. Med hensyn til de offentligt ejede arealer burde denne pleje indgå rutinemæssigt, og ikke som nu ofte være afhængig af éngangsbevillinger.

Man kan slå fast, at hedearealer af tilstrækkelig størrelse, med bærplanter og afvekslende vegetation, men kun få træer, er en absolut første betingelse for at opretholde en urfuglebestand i Danmark. Den øjeblikkelige, alvorlige situation, som er beskrevet i det foregående, giver også anledning til, at man må overveje andre hjælpeforanstaltninger end biotopændringer. Der har fra flere sider været peget på jagten. Som nævnt side 15 er urkokken for jagtåret 1973-74 fredet over hele landet, mens hønen har været fredet siden 1879. Selv om

intet tyder på, at jagten er skyld i tilbagegangen, må man alligevel anbefale en fortsat total fredning ud fra den betragtning, at mange af bestandene nu er nede på så lavt et niveau, at blot fraværet af en enkelt eller få kokke kan have til følge, at aktiviteten på spillepladserne nedsættes. Det er ofte iagttaget, at en enlig kok er meget mindre aktiv end hvis der er flere. Social stimulans er altså af betydning.

En betydeligt mere alvorlig trussel end jagten er færdselen på urfugleterrænerne. Ifølge naturfredningsloven fra 1969 har almenheden adgang til udyrkede, uhegnede arealer herunder bl. a. heder. Selv om lovens ikrafttræden ikke gav nogen voldsom ændring i forholdene, da de fleste arealer i forvejen var tilgængelige, betyder loven på længere sigt en ikke ringe fare for urfuglen.

Truslen kommer fra to sider. Der er uroen forårsaget af den »almindelige« turist, som går en tur ud over heden. Dette problem er især føleligt nær større menneskekoncentrationer, som f. eks. sommerhusbyerne langs den jyske vestkyst, og problemet vil uden tvivl vokse, efterhånden som vi bliver flere mennesker, der får mere fritid og flere fritidshuse.

Den anden gruppe, som må siges at udgøre en trussel mod urfuglen, er ornithologer og andre naturinteresserede, hvis aktivitet er direkte rettet mod urfuglen. Deres antal er i de senere år øget stærkt, samtidig med at antallet af urfuglelokaliteter er faldet. Det medfører et stigende tryk på de resterende, og man har da også konstateret en større nervøsitet og skyhed under spillet på de mest besøgte lokaliteter. En bestemmelse i Naturfredningsloven om, at den offentlige adgang til privatejede arealer først er tilladt efter kl. 7 skulle nogenlunde kunne sikre urfuglen fred på den tid af dagen, hvor spillet er mest intenst. Desværre overtrædes denne bestemmelse ofte, hvilket er særdeles uheldigt for urfuglen, som er meget sky. Hvis forstyrrelser af denne kategori fortsat tiltager, må de betragtes som en alvorlig trussel.

Man kan indvende: Hvad skal vi med urfuglene, hvis man ikke må se dem? En mulig løsning kan være at indrette observationstårne, hvor til adgang kan ske uden at forstyrre fuglene. Sådanne installationer er anvendt med held mange steder i udlandet. Dette vil kunne reducere forstyrrelserne på det pågældende sted til et minimum, hvis man samtidig kontrollerer og begrænser adgangen til at færdes udenfor adgangsvejene til tårnene. Sådanne forholdsregler kan vel ikke tages alle steder. På de øvrige lokaliteter må man gå andre veje for at reducere forstyrrelserne.

English summary

For several centuries the black grouse has been a typical element in the fauna of heathlands in Jutland. During the last hundred years the species has however declined considerably as a result of the cultivation of heaths and planting of conifers. About 1940 the population was estimated to 2,500 birds (Westerskov 1943), but in 1966 only about 1,100 birds were present in spring (Joensen 1967).

Although little cultivation and planting of heaths has been carried out in later years, we had the impression that the black grouse was still declining, and therefore a survey of the status was conducted in 1973. Information was obtained from questionnaires sent to a large number of people, many of whom had supplied data in the study by Joensen (1967). A large number of black grouse habitats were visited by the author. The estimates for populations are based on counts of males on display grounds, multiplied by two. The same method was applied by Joensen (1967).

The breeding distribution of the black grouse in 1973 is seen in Fig. 1, and by comparison with the distribution map for 1966 (Fig. 2) a considerable reduction is found in all areas. The species no longer occurs north of the Limfjord, and in other parts of the Jutland peninsula the occurrence is now restricted to much fewer and only the rather extensive heathlands.

The number of birds in spring 1973 was estimated to about 400 (Table 1), less than half of the population seven years earlier, and only about one-sixth of the number estimated around 1940.

The continued decrease is probably caused by several factors. Destruction of habitats by cultivation, draining and planting has had conspicuous effects in some heathlands and moors. Also increased disturbance is apparently an important factor in some areas. The number of black grouse shot by sportsmen in later years has been very small, and this factor is probably unimportant. In some areas no evident changes in the environment can be seen, which indicates the influence of e.g. climatic factors.

If heathlands are left undisturbed heather and other scrub important to the black grouse are often replaced by grass and self-sown conifers. Therefore management by which good habitats are created will be the primary requirement for the future maintenance of a black grouse population in Denmark.

Litteratur

- BAUER, K. M., BEZZEL, E. & VON BLOTZHEIM, U. N. G., 1973: Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 5. – Frankfurt am Main.
- COUTURIER, M., 1972: Causes du déclin ou de l'extinction du petit coq du bruyère. – Organe officiel de la »Diana« Suisse 89: 179–189.
- ESKILDSSEN, J., 1969: Bededagene 2–4/5 1969. – Gejrfuglen 5: 41.
- FERDINAND, L., 1971: Større danske fuglelokaliteter. Anden udgave. – København.
- HJORTH, I., 1970: Reproductive Behaviour in Tetraonidae. – Viltrevy 7: 181–196.
- JEPSEN, P. U., i trykken: Urfuglens bestandsudvikling på Forsvarets og Klitvæsenets arealer ved Oksbøl 1969–1973. – Flora og Fauna.
- JOENSEN, A. H., 1967: Urfuglen (*Lyrurus tetrix*) i Danmark. – Danske Vildtundersøgelser, hefte 14, 102 pp.
- JOENSEN, A. H., 1967: The past and present status of black grouse in Denmark. – Finnish Game Research 30: 160–163.
- JØRGENSEN, E. H., 1963: Randbøl Hede. – Feltornithologen 5: 127–129.
- LØPPENTHIN, B., 1950: List of Danish vertebrates. – Copenhagen.
- LØPPENTHIN, B., 1955: Årfuglene (*Tetraonidae*) i Danmark i forhistorisk tid. – Dansk Ornith. Foren. Tidsskr. 49: 234–244.
- LØPPENTHIN, B., 1967: Danske ynglefugle i fortid og nutid. – Odense.
- PARSLOW, J. L. F., 1967: Changes in status among breeding birds in Britain and Ireland. – Brit. Birds 60: 98–99.
- ROSENDAHL, S., 1970: Faldhøje Plantage. – Jægerbogen 34: 52–55.
- RØNNEST, S. & SCHØTT, H. (red.), 1972: Sydvestjyllands fuglelokaliteter. – Esbjerg.
- SALOMONSEN, F., 1963: Oversigt over Danmarks fugle. – København.
- SCHJØLER, E. L., 1925: Danmarks Fugle, vol. 1. – København.
- SCHØTT, H., 1971: Klelund. – Falken 3: 21–23.
- VAURIE, C., 1965: The birds of the Palearctic Fauna, vol. 2. – London.
- WESTERSKOV, K., 1943: Urfuglen. – København.

Oversigt over danske urfugleterræner 1973

Inddelingen i landsdele samt lokaliteternes rækkefølge og benævnelse følger ret nøje den af Joensen (1967) anvendte. Derfor er der kun i de enkelte tilfælde, hvor det drejer sig om en ny lokalitet, givet oplysninger om beliggenhed o. lign.

I øvrigt gives oplysningerne for hver lokalitet, for så vidt de overhovedet findes, i denne rækkefølge: Først størrelsen af forårsbestanden i 1973, derefter eventuelle oplysninger fra perioden 1966–73, og til sidst nævnes forhold, der i det pågældende

tilfælde kan formodes at være skyld i en eventuel bestandsændring. Bestandsstørrelsen i 1966 er ikke nævnt, da den fremgår af Joensen (1967); ligeledes omtales bestandsændringer for den enkelte lokalitet ikke, da de vil fremgå af en sammenligning mellem de to artikler.

Lokaliteter, hvorfra urfuglen allerede var forsvundet i 1966, er ikke nævnt, såfremt de nu indkomne oplysninger viser, at arten heller ikke i den mellemliggende periode har optrådt i området.

Det må fremhæves, at oplysningerne om bestandsstørrelse ofte er behæftet med en ret stor usikkerhed. Det vil bl. a. også fremgå af, at opgivelserne i nogle tilfælde ikke er helt overensstemmende.

Af kilder er kun nævnt de, som har bidraget med væsentlige detaljer på det sted, hvor de er citeret. Mere generelle eller upræcise oplysninger har, til trods for at de ikke er gengivet, dog ofte bidraget væsentligt til det samlede billede.

Følgende forkortelser er benyttet i oversigten: mdl. medd. (mundtlig meddelelse), in lit. (meddelt i brev) og egne iagtt. (iagttaget af forfatteren i 1973). De sidstnævnte er dog kun påført, hvis de har suppleret de øvrige oplysninger.

Sønderjylland

Froslev Mose

Bestanden i den danske del af mosen er i dag meget lille. Der er hverken i foråret 1973 eller de sidste par år hørt skogren. Allerhøjest et enkelt kuld bliver udruget.

Derimod synes der syd for grænsen at være en god bestand, 5–6 spillende kokke er set ved Østerby i år. Ligeledes blev der 10. februar 1973 observeret 27 eksemplarer ca. 100 m syd for grænsen (O. Behrends, E. Larsen, C. Larsen-Bjerre, S. Linding, J. Petersen, in lit.).

Kragelund Mose

I 1973 er udruget 2 kuld (S. Essendrop, mdl. medd.).

Den har været forsvundet som ynglefugl siden 1966, og de tilbageværende 50 td. ld. kan næppe rumme nogen fast bestand (Ferdinand 1971, E. Fandel, in lit.).

Øster Gejl og Vilsbæk Mose

En lille bestand findes stadig i to mindre moseområder. I foråret 1973 er set 2–3 kokke i den sydlige del af mosen, og 1–2 i den nordlige. 2 kuld er set i sommeren 1973.

Mosens areal mindskes hvert år gennem opdyrkning i udkanten (S. Essendrop, H. Givskov, in lit., O. Nielsen, mdl. medd.).

Holbøl Mose

Bestand usandsynlig, da store arealer er opdyrket og tilplantet (egne iagtt.).

Kollund Mose

Bestand helt usandsynlig; mosen er stort set opdyrket (egne iagtt.).

Hostrup Sø

Delte meninger om, hvorvidt der i 1973 stadig findes en bestand.

En meddeler oplyser (A. V. B. Pedersen, mdl. medd.), at der stadig findes fast bestand på ca. 3 kuld. Fra anden side meddeles, at der ikke har været urfugle i 1973 (J. Gregersen, in lit.). Trods grundig gennemgang hele foråret 1973 blev ingen kokke hørt eller set, kun en høne blev set nordvest for søen 1. april (U. Roed, in lit.).

Nedgangen illustreres af følgende: I 1968 og 1969 var der omkring 5 kokke på spilleplads, i 1972 kun 2 kokke og 2 høner (U. Roed, in lit.).

Hedesøer afvandet 1973 ved grøftning (J. Gregersen, in lit.). Lyngen mange steder gammel og fortrængt af græsser (egne iagt.).

Tinglev Mose

Formodentlig forsvundet igen, da der trods næsten daglige besøg ikke er iagttaget urfugle i år (E. Fandel, in lit.).

Der synes at have været en lille bestand her fra 1965 til 1972 (Joensen 1967, Eskildsen 1969 og in lit., O. Behrends, E. Fandel, in lit.).

Ulvemosen

Ingen bestand, kun enkelte strejfer (E. Fandel, H. H. Hansen, in lit.).

Nørre Hjarup Mose

Uenighed om hvorvidt urfuglen er forsvundet (A. Kjeldstrøm, in lit.) eller der stadig er 4–6 fugle tilbage (A. Troldkær-Hansen, in lit.).

Abkær Mose

Fast bestand forsvundet (A. Kjeldstrøm, in lit.). Enkelte fugle er dog set under jagt i efteråret 1972 (P. Jensen, H. Rasmussen, in lit.).

Øster Logum Mose

Forsvundet (A. Kjeldstrøm, in lit.).

Rise Hjarup Mose

Nordøst for Rise Hjarup ligger et lille moseområde, som ikke er nævnt i den foregående undersøgelse (Joensen 1967). Her findes i dag en mindre bestand, der af A. Troldkær-Hansen (in lit.) er anslået til 6–10 fugle, og af H. Holm (mdl. medd.) anslået til 3–4 fugle om foråret. I marts 1973 hørtes 2 spillende kokke (S. Essendrop, in lit.).

Bodum Mose

Heller ikke denne lokalitet, som ligger et par km øst for den foranstående, er nævnt i den tidligere undersøgelse. Her synes i en periode at have været en mindre bestand. En høne med kyllinger blev set i 1968, ligesom en flok på 8 urfugle blev set sidst på sommeren i 1971. I sept. 1973 blev en høne med 5–6 kyllinger set (S. Essendrop, in lit.). I den mellemliggende periode er urfuglen dog ikke set her udover en enkelt strejfer (H. Holm, mdl. medd., U. Roed, in lit.).

Kongens Mose – Kongsbjerg Mose

Her findes sikkert Sønderjyllands største urfuglebestand. Størrelsen vurderes forskelligt: 10–17 stk. (M. Nissen, in lit.), 8–12 fugle, deraf 5–6 kokke, om foråret (H. Holm, in lit. og mdl. medd.), 6–7 skogrende kokke (H. Heisel, in lit.), og 4 kokke (C. Nielsen, in lit.). I april 1973 sås 5 kokke og 4 høner (I. Gram/D.O.C.).

Store arealer med høj og tør lyng. Vandstanden sænket til skade for bærplanter (egne iagtt.).

Alslev Mose

Næppe fast bestand mere, 2 kokke dog set 5. marts i år (H. B. Jensen, in lit.). Enkelte fugle set af og til (H. Holm, in lit.).

Tyvse Mose

Sydvest for Tyvse findes et moseområde, hvor der ikke var urfugle tidligere. Her menes nu at være en mindre bestand på omkring 8 stk. (I. Hattens, in lit.). Der

kan dog også være tale om strejfer fra Kongens Mose, da skogren ikke er hørt (A. Gedbjerg, in lit.).

Sølsted Mose

Mellem Sølsted, Ellum og Bredebro ligger et flere hundrede ha stort hede- og moseområde, hvor tidligere kun strejfer er observeret (Joensen 1967). Her menes nu at være en bestand på 5–6 stk. (H. Holm, mdtl. medd.).

Især den vestlige del (Foldager Mose) er lyngområde med tørvegrave og pilekrat. Øst herfor ligger den egentlige Sølsted Mose, hvorfra urfuglen er forsvundet for ca. 5 år siden på grund af tilgroning. I det nordøstlige hjørne (Skansen) er der stadig en smule hede tilbage (A. Gedbjerg, I. Hattens, in lit., egne iagtt.).

Kløjning

Næsten helt beplantet (egne iagtt.).

Hønning Mose og Plantage

Der er rugende urfugle, bestandens størrelse kendes ikke (H. Haugegaard, in lit.).

Højrup (Præsteheden) og Arnum Moser

Området rummer stadig en lille bestand, men der er divergerende opfattelser af størrelsen. J. Hansen (in lit.) angiver 6–9 stk., 2 skogrende kokke, mens H. Midtgaard (in lit.) mener ca. 6 skogrende kokke, ca. 3–4 kuld set i 1972. 4 spillende kokke er set i april 1973 (S. Essendrop, in lit.).

Gasse Hede

Stadig lille bestand. I april 1973 hørtes 2 spillende kokke. Foråret 1971 og 1972 mindst 3 kokke (S. Essendrop, in lit.).

Normsted Hede

Ganske lille bestand; i foråret 1972 én skogrende kok. I vinteren 1972/73 set én kok og 3 høner i udkanten af Birkelev Plantage (J. C. Schmidt, in lit.).

Lundsmark Hede

Ingen oplysninger haves, men de resterende arealer utvivlsomt for små til at kunne huse en bestand (egne iagtt.).

Norbæk og Varming Hede

Måske stadig en lille bestand (S. Rønne, in lit.).

Åskov Hede

Ikke nævnt tidligere som urfuglelokalitet, ligger lige syd for Gelsbro. Her var et kuld urfugle i 1972, ingen i 1973 (H. Haugegaard, in lit.).

Lyngen gammel og delvis fortrængt af græsser (egne iagtt.).

Fæsted Mose

Næppe bestand, da de tilbageværende lyngarealer er små og spredte (egne iagtt.). Der ses dog hvert år nogle få urfugle (A. Bæk, in lit.).

En kok spillede i 1967 og 1968 (T. Mortensen, in lit.).

Sydvestjylland

Skodbjerge

Et klithedeområde i Holmsland Klit nord for Bjerregård udgør en ikke tidligere nævnt lokalitet for urfugle. Ynglen er konstateret i 1971 og 1972. I 1973 er den

ikke konstateret, men en kok er set flyve fra Skodbjerge til Tipperne over den ca. 2 km brede Nymindestrom.

I 1973 er sommerhusbyggeriet blevet intensiveret i randområderne (J. Gregersen, H. U. Skotte Møller, in lit.).

Bjålum Klit

Måske stadig en lille bestand. I foråret 1973 er set en spillende kok. Desuden enkelte iagttagelser fra Tipperne og Nyminde Plantage (H. U. Skotte Møller, S. Rønne, in lit.). 2 kokke set i september 1973 (P. Hald-Mortensen, mdtl. medd.).

Blåbjerg Plantage og Lyngbos Hede

Siden 1965 er der ikke konstateret urfugle i Blåbjerg. Man kan dog være heldig at rejse et par stykker på Lyngbos Hede, men bestanden er langt nede (C. Erichsen, in lit., A. K. Himmelstrup, mdtl. medd.).

Tilbagegangen skyldes antagelig sommerhusbyggeri i randområder med deraf følgende færdsel.

Henne Strand

Næsten helt forsvundet (C. Erichsen, in lit., A. H. Joensen, mdtl. medd.).

I 1971 måske stadig et enkelt kuld (Rønne & Schøtt 1972).

Tilbagegangen skyldes uden tvivl sommerhusbyggeri mod vest og nåletræsplantningernes opvækst.

Filsø

På Filsøs arealer kan man i dag kun tale om en bestand på heden mellem Henne Mølleå og Kærgård Plantage. Her vil stadig om efteråret kunne ses fra 10 til 25 urfugle, og der menes ikke at være tale om nogen nedgang i de senere år (C. Erichsen, in lit.).

Kærgård Plantage og Grærup Strand

Måske stadig en ganske lille bestand ved Grærup Strand.

Artens tilbagegang skyldes kraftig ekspanderende sommerhusbebyggelse og tilgroning med selvsåede bjergfyr (Jepsen, i trykken, E. M. Olesen/D.O.C., S. Rønne, in lit.).

Heder mellem Langso og Vrøgum og Ål Plantager

Ingen bestand.

I 1969 blev set 2 kokke og 2 høner, i 1970–72 1 kok. Ingen set i 1973.

Lyngen vissen og meget høj og derfor uegnet for urfuglen (Jepsen, i trykken).

Heder mellem Ål og Bordrup Plantager

Ingen bestand (Jepsen, i trykken).

I 1971 fandtes der 1 par (Rønne & Schøtt 1972).

Hede mellem Bordrup Plantage og Vejers

Lille bestand, spilleplads med 2 kokke i 1973 (Jepsen, i trykken).

Kallesmærsk Hede

I 1973 en forårsbestand på 14 kokke. Samme sommer blev to steder set høne med 8 kyllinger.

I perioden 1969–72 fandt en nedgang sted fra 14 til 9 kokke.

Aktiviteten på de militære arealer er taget til, hvilket dels forårsager større forstyrrelse, dels ødelægger plantevæksten, så sandet blottes (Jepsen, i trykken, hvortil kan henvises for detaljer vedrørende Forsvarets og Klitvæsenets arealer ved Oksbøl).

Oksby Hede, Krogsande og Bolbjerg

Næppe nogen fast bestand.

Sommerhusbebyggelse og megen færdsel i dele af terrænet (P. U. Jepsen, in lit.).

Tipmose

Næppe nogen fast bestand.

Høj lyngvegetation (P. U. Jepsen, in lit.).

Det sydlige Midtjylland

Nørholm Hede

2 fugle set udenfor yngletiden i 1967 – nu forsvundet (Rønnest & Schøtt 1972).

Lønborg Hede

Forsvundet. Kun en enkelt strejfer set i efteråret 1972.

Kuld udruget i somrene 1967 og 1968 må antages at være de sidste (J. Hedegaard Christensen, A. Isager, A. Jespersen, P. J. Mikkelsen, in lit.).

Vorbasse Sønderhede

Forsvundet (S. Lillelund, in lit.).

Igennem 1960-erne 1–2 kokke på spilleplads samt 1–2 honer. 1 kok på spilleplads i 1971 (Rønnest & Schøtt 1972).

Bække Mose

Forsvundet for ca. 5 år siden (N. Krog, in lit.).

Mosen meget tilgroet med birk og pil (egne iagtt.).

Randbøl Hede

Her findes i dag en god bestand af urfugle, bedømmelse af dens størrelse går fra 10–15 kokke (J. Grøn, mdtl. medd.) til ca. 20 kokke i år (E. Holle Jørgensen, in lit.). Sidstnævnte så 15. april 1973 12 kokke i aktivitet på én gang.

Bestanden har ikke været faldende i forhold til begyndelsen af 1960-erne, snarere tværtimod. Der iagttoges da fra 4 til 8 kokke på den centrale del af heden (Jørgensen 1963, Joensen 1967). At iagttagelsen af de 12 kokke i 1973 ikke er helt tilfældig ses af, at der i påsken 1971 på én gang sås 14 kokke (E. Holle Jørgensen, in lit.).

Grunden til at der ikke er sket tilbagegang her må være den afbrænding af lyng, der har fundet sted på den sydlige del af heden. Man forsøger nu i stedet at forny lyngen ved afslåning og bortkørsel (J. Grøn, mdtl. medd.). Den nordlige og østlige del ligger for en stor del hen i græs (egne iagtt.).

Grene Å

Enkelte strejfer i efterårsmånederne (F. Nissen, in lit.). Sandsynligvis fra Randbøl.

Klelund Plantage

Forsvundet.

Var borte i 1966 og 1967. I 1968 var der 2 kokke på den gamle skogreplads, måske kommet fra Donslund Sande, som blev opdyrket. Samme år sås en høne med kyllinger. I årene 1969–72 sås der til stadighed 3 kokke på skogrepladsen. Ingen urfugle set på jagterne i efteråret 1972, og foråret 1973 ingen urfugle.

Hederne er efterhånden stærkt tilgroede med selvsåede fyr (C. J. Madsen, in lit., Schøtt 1971, Rønnest & Schøtt 1972).

Lundgård Plantage

Forsvundet.

I 1966 sås spil samt et kuld på 7 kyllinger. Disse var væk inden jagtens begyndelse, og siden er der ikke set urfugle (Rønnest & Schøtt 1972).

Det resterende hedeareal er alt for lille til at huse en bestand.

Faldhøje

Forsvundet, kun en strejfer ses i ny og næ.

Omkring 1966 eller 1967 sås den sidste flok kyllinger (S. Lerche-Møller, mdtl. medd., Rosendahl 1970, Rønnest & Schøtt 1972).

Haltrup Hede

Her findes ikke længere urfugle.

Et kuld udruget i 1965 har vel været det sidste.

Heden er helt tilgroet med bjergfykrat (Rønnest & Schøtt 1972).

Abild Hede

Her findes der ingen urfugle længere (J. Bruun, in lit.).

Gyttegård og Utoft Plantager

Mellem de to plantager synes urfuglen helt at være forsvundet (R. Langvad Jensen, in lit., Rønnest & Schøtt 1972).

Sønderby og Fugdal Moser

Forsvundet; meget sjældent ses en enkelt strejfer (B. Habekost, R. Langvad Jensen, N. Lauridsen, in lit.).

Eg Mose

Ingen bestand; en enkelt strejfer set foråret 1973 (T. Kristensen, in lit.).

Påbøl Plantage

Formentlig helt forsvundet.

I 1968 skulle 3 kokke være set sydøst for Påbøl, men de sidste år er ingen set (Rønnest & Schøtt 1972).

Omvrå

Næppe urfugle. Intet blev set eller hørt ved besøg.

Den østlige del tilgroet med bjergfyr, den vestlige i stor udstrækning tilplantet og opdyrket (egne iagtt.).

Revløngemose og Vorslunde Mose

Den faste bestand er forsvundet for 3–4 år siden, men en enkelt kok har ladet sin stemme høre i perioder de sidste år (M. & O. Sand, in lit.).

Barlund

Næppe bestand. Intet set eller hørt ved besøg.

Hede og hedemose med få bær, men mange selvsåede nåletræer (egne iagtt.).

Engerbæk

Forsvundet. Urfugle ikke set de sidste år (H. Christensen, in lit.).

En stor del af området tilgroet med birk og pil (egne iagtt.).

Karstoft

Stadig en mindre bestand. Nordøst for Nr. Karstoftegård observeredes 2 kokke i spilletiden 1972 og 1973 (E. Jessen-Klixbüll, in lit.). En formodning om, at der nu findes 8–10 skogrende kokke (I Midtgaard, in lit.) er muligvis lidt optimistisk.

Hesselvig Plantage

Ingen oplysninger foreligger.

Ronnum Mose

Sandsynligvis en ganske lille bestand. En urkok set hver gang ved 3 besøg i 1973 nord for den gamle skole, men spilleplads blev ikke fundet (N. Eriksen, in lit., egne iagtt.). Ø. Wemmelund (mdtl. medd.) oplyser, at der kun findes 1 kok.

Sandfeldbjerg

Næppe nogen fast bestand, selv om der er set enkelte fugle. Ingen skogreplads kendes (C. Nielsen, in lit.).

En del af heden tilgroet med bjergfyr (egne iagtt.).

Holtum Bjerge

Næppe bestand. Intet hørt eller set ved besøg.

Gammel og tør lyng med en del selvsåede nåletræer (egne iagtt.).

Tornvigård

Forsvundet som ynglefugl. Kun sjældent ses en enkelt kok (P. M. Møller, in lit.).

Flo

Næppe bestand. Intet hørt eller set ved besøg.

En del af arealet tilplantet, på resten findes mange selvsåede nåletræer (egne iagtt.).

Topbjerg

Næppe bestand. Intet hørt eller set ved besøg.

Heden beplantet med ca. 10 m brede hegn af skovfyr, løbende parallelt med 200-300 meters afstand (egne iagtt.).

Nørund Plantage og Harrild Hede

Bestanden anslås til 15 stk. Måske lidt flere end i 1972. Der har i 1973 været 4 spillepladser med hver én kok (H. C. Jacobsen, mdtl. medd.).

Ved én lejlighed talt 5 spillende kokke, ved en anden på én gang talt 15-16 voksne fugle (Ø. Wemmelund, in lit.).

Der gøres fra statskovdistriktets side meget for at pleje heden, og den er da også åben med mange bær (V. Halskov Hansen. H. C. Jacobsen, mdtl. medd., egne iagtt.).

Ulkær Mose

Forsvundet midt i 1960-erne, men skogren dog hørt enkelte gange siden (A. Schäffer, in lit., lokal landmand, mdtl. medd.).

Borris

Der er i 1973 optalt 15 kokke på spillepladserne.

Nedgangen i de senere år belyses af følgende antal spillende kokke (se også fig. 6): 1966: 56 kokke (Joensen 1967), 1968: 75, 1969: 67, 1970: 35, 1972: 25 og 1973: 15.

Den voldsomme tilbagegang er vanskelig at forklare. Den kan næppe sættes i forbindelse med hedens tilstand, da lyngen på grund af jævnlige småbrande er meget varieret. Bjergfyr dominerer på ingen måde, og området har mange bær. (J. Frydenlund Pedersen, mdtl. medd., egne iagtt.).

Det nordlige Midtjylland

Stenrøgel Mose

Ingen fast bestand.

Sidste kuld set i 1966. Hvert år er dog set enkelte strejfer, formentlig fra Kompedal.

Biotopen ændret i ugunstig retning af tilplantning, opdyrkning og gravning af tørvesmuld (L. Kortegaard, in lit.).

Kompedal Plantage

Nuværende spillebestand ca. 10 fugle.

Bestanden har været en anelse nedadgående, men dog konsolideret de senere år. Biotopen udenfor plantagen er blevet ringere, hvorimod selve plantagen efter brand er blevet bedre (S. A. Nielsen, in lit.).

Munklinde

Ingen urfugle (J. Fog, mdtl. medd., J. Gregersen, in lit.).

Karup Hede

Her findes en af landets største bestande, som om foråret tæller omkring et halvt hundrede fugle (25-30 kokke, A. Grandjean-Thomsen, mdtl. medd.; 50-60 stk., R. G. Kranker, mdtl. medd.; 40 stk., E. K. Larsen, mdtl. medd.).

Denne bestand har holdt sig nogenlunde konstant de senere år. En del af forklaringen må være, at heden plejes, så der er lyng af forskellige aldersklasser.

Gindeskovgård

Lille bestand, idet der hvert år plejer at være et par ynglende urfugle (E. Bareuther, in lit.). Der har i 1973 for første gang i 7 år været spilleplads, idet bestyreren har set 3 kokke spille (S. Rahbek, mdtl. medd.).

På et område mellem Gindeskov Krat og Ndr. Feldborg Plantage er urfugle forsvundet, da størstedelen af arealet er opdyrket eller tilplantet (S. Granhøj, in lit.).

Uhre

På et hedeareal syd for Kølvrå findes urfuglen ikke mere (H. P. Nielsen, mdtl. medd.).

Kongenshus hede

Anslået spillebestand ca. 20 kokke (A. Grandjean-Thomsen, mdtl. medd.). Om efteråret 75-100 fugle (B. Steenstrup, mdtl. medd.). Under den årlige jagt i 1972 blev der rejst 15-20 urfugle mod for blot 10 år siden det tredobbelte (K. Sandahl Skov, in lit.).

Tilbagegangen er sket på trods af, at der gøres meget for at pleje heden ved afbrænding. En medvirkende årsag må antages at være megen legal og illegal trafik, som har medført, at fuglene i de senere år er blevet meget nervøse under spillet (A. Grandjean-Thomsen, mdtl. medd.).

Ovstrup Hede

Bestand, hvis størrelse skønnes at være 10-20 stk. (P. Kier, in lit.). Andre skøn siger ca. 20 par ynglende urfugle (E. Pedersen, in lit.), og nogle få urhøns (J. Hede-gaard Christensen, in lit.).

Jævn tilbagegang. Lyngen er ved at være for gammel (P. Kier, in lit.). På et areal nord for heden menes urfuglen forsvundet i år (H. & T. Lodahl, mdtl. medd.).

Hvidmosen

Bestanden forsvundet, urfugl sidst set juni 1969.

Området afvandet og opdyrket (J. E. Handberg, A. Schäffer, in lit.).

Hjerl Hede

Her findes ikke urfugle mere.

Langsom aftagen gennem de sidste 10 år. I foråret 1972 blev set 2 høner og 1 kok, siden er de ikke hverken set eller hørt (J. Petersen, in lit.).

Nordvestjylland

Vind Hede

Den samlede bestand i reservatet er ikke optalt, men tæller måske 3 gange så mange kokke, som er optalt på de traditionelle tællesteder (se p. 13). Ved reservatet, er i 1973 talt 3 kokke ved Bahr og 3 ved Sandfær-Kirkedal. Udenfor reservatet, men utvivlsomt kommende herfra, spillede 3 kokke ved Sønderkær-Vestertoft og 4 ved Vind (E. Jacobsen, in lit. og mdl. medd.).

Nørre Vosborg Hede

Ingen urfugle under optællingerne i 1973 (E. Jacobsen, in lit.).

Sønder Vosborg Hede

Bestand på mindst 6 kokke i 1973 (E. Jacobsen, mdl. medd., L. Ahlmann Olesen, in lit.).

I 1972 sås 8 spillende kokke ved Lystlund (L. Ahlmann Olesen, in lit.).

Urfuglen har været forsvundet derfra i en årrække, men er atter kommet i 1973. Heden ryddes for selvsåede bjergfyr (V. Johansen, mdl. medd.).

Troldtoft

Her ses næsten aldrig urfugle (E. Jacobsen, mdl. medd.).

Dyrmosse Hede

Her er optalt 2 kokke og 2 høner i 1973. Bestanden veksler herfra (Årbjerg) mod syd til Kronhede Plantage (E. Jacobsen, in lit. og mdl. medd.).

Bur-Navr

Urfuglen forsvundet; hverken hørt eller set de sidste 4-5 år. Heden opdyrket på nær ca. 100 td. ld. (T. Markussen, H. A. Schött, in lit.).

Nørre Felding

Yngler ikke mere, kun enkelte strejfer ses. Sidst konstateret ynglende omkring 1970, hvor et kuld blev set.

Årsagen skal måske søges i spredningen af selvsåede fyr, samt en nedgang i bærområdernes udstrækning p. gr. a. blandt andet kampvognsspors bortledning af vand fra højmoser (J. E. Egefjord, J. H. Kristensen, in lit.).

Idom

Fast bestand meget tvivlsom, kun enkelte fugle ses om efteråret.

Indtil for 3-4 år siden var der op til 8-10 skogrende kokke, og endnu for 2 år siden sås en høne med 10 kyllinger (S. A. Steenstrup, S. H. Sørensen, in lit.).

Gl. Råsted Hede

Ingen urfugle (L. Ahlmann Olesen, mdl. medd.).

Ullborg Plantage

Lille bestand; spilleplads med 2 kokke nordøst for plantagen i 1973 (L. Ahlmann Olesen, mdl. medd.).

Bestanden har været forsvundet i en årrække, indtil fugle sås og skogren atter hørt i 1972 (H. Huitfeld Jensen, in lit.).

Klovsig Plantage

Forsvundet.

Så sent som i 1971 var der en flok på 6-7 stk., og indtil da hørtes hvert forår en enkelt skogrende kok (K. Kristensen, in lit.).

Rejkær Plantage

Øst for plantagen, i Rejkær Sande, findes en ganske lille bestand.

De sidste par år er set én spillende urkok. I årene efter 1967 var der to kokke. Høner også set.

Bjergfyren breder sig desværre (J. Ballegaard, P. Hald, J. E. Nielsen, in lit.).

Tiim

Forsvundet. Flere besøg i 1971 og 1972 har alle givet negativt resultat (J. E. Nielsen, in lit.).

Thorsted Plantage

Et enkelt par urfugle; havde kyllinger i 1972 (P. S. Mortensen, in lit.).

Hoverdal

Der er ikke set urfugle de sidste år i selve plantagen; her var der i hvert fald for 10 år siden en bestand (P. S. Mortensen, in lit.).

Nord og nordøst for plantagen ligger et hedeområde, hvor der måske stadig er en lille bestand, i hvert fald er en kok og en høne observeret flere gange i foråret 1973 (P. Bondesgaard, in lit.).

På et areal øst for plantagen forsvandt urfuglen totalt i 1966. En medvirkende årsag har måske været selvsåede fyr i tiltagende mængde (A. Balslev, in lit.).

Syd for plantagen er bestanden også forsvundet, kun en enkelt strejfer ses i ny og næ. Hverken skogren er hørt eller kuld er set siden 1961 (E. Villensteen, in lit.).

He

Forsvundet. Trods gentagne besøg i april-maj 1971 og 1972 sås eller hørt ingen (J. E. Nielsen, in lit.).

Nørre Omme Bakker

Ingen oplysninger, men det tilbageværende areal er for lille og for tilgroet med bjergfyr til at huse en bestand (egne iagtt.).

Præstbjerg

Sandsynligvis stadig en lille bestand. En kok spillede sydvest for plantagen 15. april 1973 og én øst for hovedvejen 17. maj 1973 (E. Ottesen, in lit., egne iagtt.).

I et område vest for hovedvejen er urfuglen forsvundet. Spil hørt samt kyllinger set hvert år fra 1966 til 1971 (G. Mikkelsen, in lit.).

Tihoje

Næppe nogen fast bestand. Ved 3 uafhængige personers gentagne besøg er kun set én høne (C. Hjorth, L. Ahlmann Olesen, in lit., egne iagtt.). Ved nordkanten af reservatet er der for første gang i 26 år ikke hørt eller set urfugle på spilleplads (A. Isager Jensen, in lit.).

I 1972 sås 2 skogrende kokke dér (A. Isager Jensen, in lit.) og 6-8 fugle blev set om sommeren (A. Fuglsbjerg, mdl. medd.).

Næsten al omkringliggende hede er opdyrket. I reservatet er der megen høj og gammel lyng (egne iagtt.).

Trehøje

Lille bestand, 3 kokke set i foråret 1973, anslået bestand ca. 10 fugle (J. Graver, mdtl. medd.). De sidste år er set høner med kyllinger, efterårsbestanden anslås til 10–15 stk. (K. Axelsen, in lit.).

Heden plejes blandt andet ved fårehold, og der er kun få bjergfyr, men en del bær (egne iagtt.).

Barde

Næppe bestand; arealet lille og med mange selvsåede bjergfyr (egne iagtt.).

Birkmose og Kirsebærmose

Næsten komplet opdyrkede (egne iagtt.).

Vildmoserne

Lille Vildmose

Forsvundet. En enkelt fugl set i vinteren 1972–73 var den sidste, der er overhovedet ingen set eller hørt siden.

Artens tilbagegang illustreres af følgende anslåede tal for bestandens størrelse: 1967: 30, 1968: 25, 1969: 25, 1970: 20, 1971: 20, 1972: 10 og 1973: 0 (G. Knudsen, mdtl. medd.).

Store Vildmose

Urfuglene var muligvis allerede forsvundet ved den forrige undersøgelse (Joensen 1967), og de er i hvert fald ikke observeret siden (I. Runliden, in lit.).

Serien »Danske Vildtundersøgelser« udkommer tvangfrit, når egnede emner foreligger bearbejdet, og de er beregnet for alle interesserede, som ønsker at sætte sig lidt nøjere ind i problemer, der angår dansk vildt og vildtpleje.

Hæfterne fås, så langt oplag rækker, gratis tilsendt ved henvendelse til:

Vildtbiologisk Station, Kalø, 8410 Rønde

(Tlf. Rønde (06) 371244)

Sammesteds kan man tegne sig, hvis man ønsker at få fremtidige hæfter tilsendt, efterhånden som de udkommer.

Med undtagelse af nr. 17, 18, 19, 20 og 21 er alle nedennævnte hæfter desværre udgået, men de vil kunne lånes fra de større biblioteker.

Danske Vildtundersøgelser

1. Knud Paludan: Vildtet og landbrugets giftstoffer. 11 sider. 1953.
2. Knud Paludan og Kai Ulfkjær: Nogle retningslinier for fasanopdræt. 32 sider. 1954.
3. Knud Paludan: Agerhønsens ynglesæson 1953. 20 sider. 1954.
4. Marie Hammer, M. Køie og R. Spärck: Undersøgelser over ernæringen hos agerhøns, fasaner og urfugle i Danmark. 24 sider. 1955.
5. Knud Paludan og Jørgen Fog: Den danske ynglebestand af vildtlevende knopsvaner i 1954. 47 sider. 1956.
6. Kai Ulfkjær: Danske råbukkeopsatser (målt i tiden 1948-1955). 23 sider. 1956.
7. Knud Paludan: Ringmærkning af agerhøns 1950-54. 27 sider. 1957.
8. Jørgen Fog: Mærkning af opdrættede grænder 1950-55. 32 sider. 1958.
9. H. Strandgaard: Vildtudbyttet i Danmark. 120 sider. 1962.
10. Knud Paludan: Ederfuglene i de danske farvande. 87 sider. 1962.
11. Annelise Jensen: Odderen i Danmark. 48 sider. 1964.
12. Knud Paludan: Grågåsens træk og fældningstræk. 54 sider. 1965.
13. H. Strandgaard, Birger Jensen, F. Christoffersen og P. Valentin Jensen: Undersøgelser over Kronvildtet i Danmark. 184 sider. 1967.
14. Anders Holm Joensen: Urfuglen i Danmark. 102 sider. 1967.
15. Annelise Jensen og Birger Jensen: Husmåren (*Martes foina*) og mårjagten i Danmark 1967/68. 44 sider. 1970.
16. Dorete Bloch: Ynglebestanden af Knopsvane (*Cygnus olor*) i Danmark i 1966. 47 sider. 1971.
17. P. Uhd Jepsen: Vildtreservatet Felsted Kog. 60 sider. 1972.
18. Annelise Jensen og Birger Jensen: Ilderen (*Putorius putorius*) og ilderjagten i Danmark 1969/70. 32 sider. 1972.
19. Ib Clausager: Skovsneppen (*Scolopax rusticola*) som ynglefugl i Danmark. 39 sider. 1972.
20. Anders Holm Joensen: Ederfuglen (*Somateria mollissima*) som ynglefugl i Danmark. 36 sider. 1973.
21. Annelise Jensen og Birger Jensen: Lækat (*Mustela erminea*), Brud (*Mustela nivalis*) og lækatjagten i Danmark 1970/71. 23 sider. 1973.